

AUTOREFERAT

I. Imię i nazwisko: Kazimierz Bem

II. Stopnie naukowe:

2001 – magister prawa – Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki.

2007 – doktor iuris – Wydział Prawa, Vrije Universiteit Amsterdam, Królestwo
Niderlandów. Tytuł rozprawy: „Defining the Refugee. American and Dutch asylum
case-law 1975-2005.” Promotorzy: Prof. mr. T.P. Spijkerboer i Prof. mr. drs. B.P.
Vermeulen

2010 – master of divinity (M.Div.), Yale Divinity School, Uniwersytet w Yale, USA

2012 – master of sacred theology (S.T.M), Yale Divinity School, Uniwersytet w Yale,
USA. Tytuł rozprawy: „The Formation of the Polish and Lithuanian Reformed
Liturgy.” Promotorzy: Prof. Dr. Bruce Gordon i Prof. Dr. Bryan Spinks

III. Zatrudnienie w jednostkach naukowych:

Wykładowca w Ewangelikalnej Wyższej Szkole Teologicznej we Wrocławiu

**IV. Wskazanie osiągnięcia naukowego z art. 16 ustawy z 14 marca 2003 roku o
stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytułach w zakresie
sztuki:**

a) Kazimierz Bem, *Calvinism in the Polish Lithuanian Commonwealth 1548-1648.
The churches and the faithful*, Brill NV, Leiden-Boston, 2020, s.322, ISBN 978-
90-04-42481-4

b) Omówienie celu naukowego i osiągniętych wyników:

Historia reformacji w Polsce jest jednym z najciekawszych, ale i jednocześnie jednym z
bardziej kontrowersyjnych zagadnień polskiej historii. Złożyło się na to wiele czynników takich
jak m.in. konflikty narodowościowe w XIX wieku, przemiany polityczne i totalitaryzmy w XX
wieku, ale także fakt, że demografia religijna Polski w XX i XXI wieku radykalnie odbiega od tej
z szesnasto- i siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Dyskusja o reformacji
często wciąż jest traktowana jako pochodna historii i oceny Kościoła Rzymskokatolickiego i jego
wpływu na polską historię i kulturę.

Od XIX wieku przyjął się pogląd, że reformacja w Polsce poniosła klęskę, a dyskusje toczą się wokół przyczyn jej upadku. Ze zrozumiałych powodów historycy fascynują się jej pierwszymi latami, w szczególności rozłamem w małopolskim kalwinizmie na tzw. zbór większy (kalwiński) i mniejszy (braci polskich) oraz okresem do uchwalenia Konfederacji Warszawskiej (1573). Zainteresowanie polskim kalwinizmem, a w szczególności jego strukturą, nauczaniem i pobożnością po 1573 roku zdecydowanie maleje i dominuje narracja o szybkim „schyłku” i „upadku”, która skutecznie przeniknęła do obcojęzycznej historiografii (np. Diarmaid MacCulloch czy Philip Benedict¹). Kalwinizm w dawnej Rzeczypospolitej jest często postrzegany jako „płytki teologicznie,” a powody jego przyjęcia są identyfikowane w działalności politycznej i gospodarczej, natomiast rzadko w sferze teologii czy pobożności.

Dopiero w ostatnich latach zaczęto kwestionować narrację szybkiej klęski. I tak np. Maciej Ptaszyński zwrócił uwagę, że w 1565 roku to raczej nieliczni kalwińscy pastory dokonali secesji z unitarianizującego Kościoła małopolskiego, a Urszula Augustyniak podniosła sprawę zaangażowania i patronatu Krzysztofa II Radziwiłła i jego małżonki w budowę trwałej infrastruktury kościelnej dla kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim. Również niedawno Wojciech Kriegseisen oraz Maciej Ptaszyński zauważyli, że szesnastowieczna reformacja powołała do istnienia ośrodki i społeczności, które dotrwały nie tylko do przywrócenia protestantom praw politycznych w 1768 roku, ale które istniały często do XX wieku.²

Moje badania wynikały z chęci opisanie kalwinizmu w Rzeczypospolitej szlacheckiej od strony zagadnień organizacyjno-teologicznych i spojrzenia na jego członków jako wiernych kościoła. Chciałem opisać tę grupę od innej strony niż utarta w polskiej historiografii optyka parlamentarnej działalności reformacyjnej. Ramy czasowe 1548-1648 były wyborem częściowo subiektywnym. Rozpoczyna je samodzielne panowanie Zygmunta II Augusta, które zbiegło się z pierwszymi oficjalnymi wystąpieniami reformacyjnymi szlachty. Rok 1648 na który przypada śmierć Władysława IV i wybuch powstania Chmielnickiego przyjąłem jako datę końcową, gdyż sytuacja (materialna, prawna i organizacyjna) Kościoła ewangelicko-reformowanego po 1660 roku była już radykalnie inna od tej, z której korzystały pierwsze cztery pokolenia kalwinistów w

¹ P. Benedict, *Christ's Churches Purely Reformed. A Social History of Calvinism*, New Haven – London, 2002, s. 270-272; D. MacCulloch, *The Reformation. A History*, London 2003, s. 348-356.

² W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763): Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*, Warszawa 1996; M. Ptaszyński, „The Polish-Lithuanian Commonwealth”, [w:] H. Louthan & G. Murdock (red.), *A Companion to the Reformation in Central Europe*, Leiden-Boston 2015, s. 40-67.

Rzeczypospolitej. Choć w polskiej historiografii nie brak prac zajmujących się polityczną historią ewangelików w tym okresie, oprócz opracowania Janiny Dworzaczkowej na temat Jednoty braci czeskich w Wielkopolsce³, brak jest podobnej pracy dla dwóch innych kościołów reformowanych, tym bardziej dla całości polskiego kalwinizmu w ogóle (to samo dotyczy braci polskich).

Źródłami wykorzystanymi w mojej pracy były przede wszystkim akta synodów różnowierczych z Wielkopolski, Małopolski i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zarówno prowincjalne, jak i (tam gdzie się zachowały) dystryktowe oraz księgi parafialne zborów reformowanych. Oprócz tych, które zostały opracowane i wydane drukiem, korzystałem z wciąż czekających na podobne opracowanie rękopisów znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, zbiorów akt braci czeskich z Archiwum Państwowego w Poznaniu, Muzeum Narodowego w Pradze oraz Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie. Staralem się dotrzeć do jak największej liczby pamiętników, opisów i je zacytować, a także do publikacji polskich naukowców, by przybliżyć ich prace angielskojęzycznym czytelnikom. Ważną część źródeł stanowią także biogramy z Polskiego Słownika Biograficznego.

Jak wskazuje podtytuł mojej monografii – *The Churches and the Faithful* – opisuje ona historię kościołów jako bytów organizacyjnych i ich wiernych. Ze względu na słabą znajomość historii i ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów za granicą, pierwsza część książki krótko i zwięźle przybliży czytelnikom te zagadnienia oraz skrótowo przedstawia historię reformacji za panowania Zygmunta I Starego. Ta część zawiera mapy, zdjęcia i objaśnienia ich znaczenia dla treści książki.

W pierwszym rozdziale śledzę powolne i początkowo dość chaotyczne kształtowanie się struktury małopolskiego Kościoła reformowanego, który dla okresu przed 1595 rokiem charakteryzuję, jako coś pośredniego między kongregacyjnym a prezbiteriańskim. Kontrastuję go z centralizowanym i episkopalnym ustrojem Jednoty braci czeskich, a także prezbiteriańskim ustrojem Jednoty litewskiej. Staram się pokazać, że po 1595 roku te trzy różne ustroje zaczęły się coraz bardziej do siebie zbliżać i zmierzać ku ustrojowi prezbiteriańskiemu. Podkreślam znaczenie konwokacji generalnej we Włodawie z 1634 roku, która ten proces w zřeczny sposób

³ J. Dworzaczkowa, *Bracia czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1997.

sfinalizowała i wymusiła na wszystkich trzech kościołach zmiany, które najbardziej dotknęły Jednotę braci czeskich.

Znaczenie konwokacji generalnej we Włodawie, którą porównuję do niderlandzkiego Synodu w Dordrechcie (1618-1619) i Westminster Assembly w Anglii (1648), widać także w kolejnym rozdziale, gdzie śledzę rozwój liturgii trzech kościołów reformowanych w opisywanym okresie. Staram się wykazać, że te długie, zmuśnione i skomplikowane procesy nabrały siły u progu XVII wieku. Jednym z czynników była postępująca (choć nie bezproblematyczna) wymiana duchownych między trzema kościołami reformowanymi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz studia na reformowanych uczelniach za granicą, które wywarły największe piętno na Jednocie braci czeskich, przyspieszając jej „kalwinizację” po 1608 roku. Wskazuję, że skuteczną kulminacją tych procesów była *Wielka Agenda Gdańska* z 1637 roku, kolejny plon generalnej konwokacji włodawskiej, która do dziś jest formalnie jedną z liturgii kościołów reformowanych (kalwińskich) w Polsce i na Litwie.

W kolejnym rozdziale zajmuję się, dotąd pomijaną w historiografii polskiej reformacji, kwestią kalwińskiej dyscypliny kościelnej. Śledząc jej skomplikowany rozwój we wszystkich trzech kościołach, pokazuję jak jej umocowanie w teologii ewangelicko-reformowanej i jej praktyka miały wpływ nie tylko na kształtowanie reformowanych postaw społecznych ale i na kształtowanie się ustroju prezbiteriańskiego kościołów. Była ona także kolejnym czynnikiem zbliżenia doktrynalnego wszystkich trzech kościołów. W swojej analizie proponuję, by synody dystryktowe w Małopolsce potraktować jako odpowiedniki kalwińskich konsystorzów. Raz jeszcze podkreślam znaczenie dla tego zagadnienia konwokacji generalnej we Włodawie w 1634 roku, choć wskazuję na paradoks, że sformalizowanie przez nią zasad stosowania dyscypliny kościelnej doprowadziło do zaniku spisywanych wkrótce po tej dacie przypadków dyscypliny kościelnej w aktach synodalnych.

Kolejny rozdział opisuje kalwińskie duchowieństwo, jego rekrutację, edukację, sytuację materialną oraz rodzinną i zmiany, jakie następowały w kolejnych pokoleniach. Ostatni rozdział w tej części książki opisuje szeroko rozumiane zagadnienie reformowanej pobożności (*pietas*), a więc codziennej pobożności, kształtowania zachowania (stosunek do tańców, alkoholu, czarów), wykształcenia i edukacji, znajomości teologii reformowanej nie tylko przez duchownych ale i świeckich i wreszcie stosunków rodzinnych. Starłem się pokazać, że wraz z upływem lat, choć kalwinizm kurczył się liczebnie, to pozostali wierni byli dużo bardziej zaangażowani w sprawy

kościelne i ukształtowani przez kalwińską pobożność niż dotychczas przypuszczano. Nie nazywając tego wprost „drugą” albo „dalszą reformacją”, starałem się pokazać paralele kalwinizmu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów po 1595 roku do tych procesów. Określając konsolidację struktury, liturgii, dyscypliny kościelnej oraz form pobożności, używam terminu „rozkwit w okresie kurczenia się” (*flourishing in decline*).

Druga część książki zajmuje się wiernymi trzech kościołów. W ósmym rozdziale, zastrzegając ostrożność w ferowaniu wyroków, postuluję, by w większym niż dotychczas stopniu dopuścić możliwość, że część polskiej szlachty przeszła w połowie XVI wieku na protestantyzm z pobudek religijnych. Choć czynniki ekonomiczne i społeczne na pewno grały pewną rolę, to postrzeganie konwersji na protestantyzm głównie przez pryzmat ekonomii, polityki lub mody jest uproszczeniem. Staram się też niuansować podział na katolików i protestantów w XVI wieku, wskazując, że pewną wpływową część szlachty trudno jednoznacznie zakwalifikować do którejkolwiek z tych dwóch grup. Wreszcie, postuluję by przestać postrzegać przywiązanie do kalwinizmu przez pryzmat obecności na synodach. Wskazuję, że bycie kalwinistą w Rzeczypospolitej po 1595 roku wiązało się z coraz większymi nakładami finansowymi, a zatem powinno się dopuścić możliwość, że część wiernych była do swojej religii przywiązana, choć na synodach nie bywała. W rozdziale tym śledzę procesy, które wpływały na konwersje na protestantyzm w XVI wieku i na katolicyzm w XVII wieku. Staram się pokazać wiele czynników od społecznych, po rodzinne, towarzyskie i oczywiście religijne.

W rozdziałach dziewiątym i dziesiątym zajmuję się kwestią atrakcyjności (lub jej braku) kalwinizmu dla chłopów i mieszczan w prywatnych miastach i miastach królewskich. Po pierwsze postuluję, by na brak większej ilości reformowanych chłopów patrzeć nie tylko jako skutek ich przywiązania do katolicyzmu. Była to raczej wypadkowa krótkiego okresu istnienia wielu zborów, braku eliminacji struktury kościoła katolickiego i uczynienia z kalwinizmu jedyne go dostępnego wyznania, co jak wskazują przypadki z Europy Zachodniej, przyspieszało proces protestantyzacji w podobnych sytuacjach. Podaję przykłady, że tam, gdzie udało się katolicyzm wyeliminować na dłużej niż dwa pokolenia i zapewnić kalwinizmowi wyłączność wyznania, zarówno na wsi jak i w małych miasteczkach, jego liczba wiernych ok. 1630 roku często przypomina liczbę wiernych w kalwińskich Niderlandach w tym samym okresie. Właśnie w tych miejscach kalwinizm przetrwał do XIX, a nawet do XX wieku, zarówno w Koronie jak i na Litwie.

Po drugie, wskazuję, że podobnie jak w przypadku szlachty, brak poparcia monarchy lub jego przedstawicieli (starosty, wojewody) dla ruchu reformacyjnego po 1572 roku sprawił, że protestantyzm nie stał się (poza Prusami Królewskimi) wyznaniem większościowym polskich mieszczan. Kolejny, jedenasty rozdział, opisuje nieudane próby „przejęcia” przez kalwinistów luteranских miast i kościołów w Prusach Królewskich oraz próbuję określić przyczyny porażki w Gdańsku i w Toruniu.

Dwunasty rozdział jest poświęcony zagadnieniu atrakcyjności kalwinizmu dla kobiet. Sygnalizuję potrzebę dalszych badań w tym zakresie i odejście od stereotypu Polki-katoliczki, która z pomocą kapelana jezuita „przywracała” męża lub syna heretyka katolicyzmowi. Zwracam szczególnie uwagę na fakt, że falę kalwińskich fundacji kościelnych i instytucji w XVII wieku kalwinizm często zawdzięczał kobietom, które pod tym względem zastąpiły dużo bardziej powściągliwych mężczyzn, zjawisko to widać szczególnie w Wielkopolsce. Kobiety patronat nad kościołem rozwinął się właśnie wtedy i trwał aż do schyłku XVIII wieku.

Ostatnie dwa rozdziały są podsumowaniem głównych tez mojej monografii i niejako zaproszeniem do dalszej dyskusji. Postuluję odejście od postrzegania polskiego kalwinizmu przez pryzmat „klęski” i traktowania go jako „epizodu” zakończonego krótko po 1573 roku, oraz traktowania jego dorobku teologicznego jako „płytkiego.” Podczas gdy 1573 rok może stanowić apogeum wpływów politycznych polskiego protestantyzmu, kalwinizm wewnętrznie dojrzewał, konsolidował się i umacniał przez kolejne dekady. Kulminacją tego procesu było wydanie *Biblii Gdańskiej* w 1632 roku, generalna konwokacja we Włodawie w 1634 roku i *Wielka Agenda Gdańska* w 1637 roku. Osiągnięcia te występowały, dość paradoksalnie, w tym samym czasie, gdy kalwinizm powoli kurczył się liczebnie i gdy niekorzystnej zmianie ulegała jego pozycja prawna.

Postuluję, by do oceny przyczyn braku trwalszego odzewu reformacji wśród populacji szesnastowiecznej Rzeczypospolitej dodać nowe, takie jak: krótkotrwałość istnienia wielu zborów, brak zdecydowanego poparcia ze strony monarchów, brak eliminacji struktur kościoła katolickiego na terenie kraju i zastąpienia go organizacją reformowaną. W dyskusji o polskiej reformacji powinniśmy też pamiętać, że pomimo tych przeciwności, w wielu miejscach (Leszno, Gdańsk, Kozy, Żmudź), kalwinizm zapuścił trwałe korzenie wśród ludności i trwa do dziś. Pół-zartem, pół-serio nazywam swoją pracę „rewizjonistyczną.”

V. Charakterystyka pozostałego dorobku naukowego

Historią reformacji interesowałem się nie tylko z powodów osobistych, ale od czasów studiów prawniczych, kiedy koncentrowałem się na prawie uchodźców oraz mniejszości religijnych i ich praw. Stąd moja pierwsza publikacja (jeszcze w okresie studiów w 1999 roku) na łamach „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” dotyczyła historii parafii ewangelickiej w Piaskach Wielkich (Luterskich) koło Lublina: *Zarys dziejów zboru ewangelicko – reformowanego w Piaskach Luterskich (Wielkich) koło Lublina 1563 – 1649 – 1849*. Szczególnie ciekawiły mnie okoliczności ostatnich 50 lat istnienia parafii i jej zamknięcia w 1849 roku. Zainteresowanie losami polskich rodzin dysydenckich w XIX wieku i ich związkami z kalwinizmem zaowocowało potem dwiema publikacjami na ten temat: ich losy na ziemi łódzkiej pt. *Ewangelicko-reformowane rody ziemiańskie na ziemi łódzkiej od XVI wieku* opublikowany w 2004 roku na łamach „Rocznika Łódzkiego” i skoncentrowany na przyczynach zaniknięcia ewangelicko-reformowanego ziemianstwa tekst *Zanik ziemianstwa ewangelicko-reformowanego na ziemi konińskiej w XIX wieku* w publikacji zbiorowej w 2009 roku.

W 2002 roku podczas konferencji zorganizowanej przez Huguenot Society of South Africa na Uniwersytecie w Stellenbosch, w Republice Południowej Afryki, przedstawiłem ogólne wiadomości na temat losów hugenockiej diaspory w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wykład ten ukazał się potem w książce z materiałami z konferencji pt. *Huguenots in 18th Century Poland. Refuge in a Catholic country of limited tolerance*.

Kolejna publikacja dotyczyła hugenockiej rodziny Vernezobre, której różne gałęzie po odwołaniu Edyktu Nantejskiego w 1685 roku osiedliły się w Surinamie, Anglii, Niderlandach, Rzeczypospolitej, Prusach i Rosji i utrzymywały kontakty ze sobą (i zawierały małżeństwa) do końca XVIII wieku. Publikacja ta zdobyła nagrodę Huguenot Society of South Carolina (założonego w 1885 roku). Losy tej rodziny zaprezentowałem także podczas dorocznego spotkania The Huguenot Society of Great Britain and Northern Ireland (założonego w 1885 roku), które opublikowało jego zmienioną i uzupełnioną wersję: *‘The World is not big enough’: the Vernezobre family in the Refuge*. Poszukiwania archiwalne prowadzone przy okazji pracy nad tym artykułem zaowocowały publikacją na temat pomocy francuskojęzycznych kalwinistów w Niderlandach (tzw. Eglises Wallonnes) dla Jednoty Wielkopolskiej na łamach „Church History” pt. *Protestant*

Solidarity in the Eighteenth Century: Relief Efforts of the Walloons for the Polish Reformed Churches.

Podczas moich studiów doktoranckich z prawa kontynuowałem badania naukowe, skupiając się na kalwinizmie niderlandzkim i tamtejszych stosunkach państwo-kościół, kwestii mało znanej wtedy w Polsce. Plonem tej pracy były dwa artykuły na łamach „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” na temat organizacji holenderskiego Kościoła reformowanego w Niderlandach pt. *Holenderski Kościół Reformowany w XVI i XVII wieku. Struktura, organizacja, problemy*, (opublikowany w 2005 roku) oraz opublikowany w 2007 roku „*Boża sadzonka przesadzona*” – *Holenderski Kościół Reformowany w holenderskich koloniach w Afryce i Amerykach w XVII wieku*. Praca nad kalwinizmem w Niderlandach i koloniach była na tyle interesująca i zajmująca, że doprowadziła do wydania kilka lat później (w 2013 roku) mojej pierwszej książki *Wilki i łagodne jagniątko Chrystusa. Powstanie, rozwój i rola Holenderskiego Kościoła Reformowanego w XVI i XVII wieku* nakładem Wydawnictwa Naukowego Semper. Staralem się w niej przybliżyć polskiemu czytelnikowi losy holenderskiej reformacji, organizacji kościelnej, praw mniejszości religijnych (remonstrantów, katolików, menonitów) oraz roli kalwinizmu w kształtowaniu holenderskiej tożsamości.

Niezależnie od wątków niderlandzkich starałem się kontynuować moje zainteresowania polskim kalwinizmem, szczególnie w XIX wieku. Zachęcony przez przewodniczącą Komisji Dokumentacji, Informacji i Wydawnictw Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP panią Aleksandrę Sękowską rozpocząłem pracę nad biografiami duchownych kalwińskich pracujących w XIX wieku na terenie Królestwa kongresowego. Długoletnia, bo trwająca 8 lat, żmudna kwerenda kazała zweryfikować występującą dotychczas w źródłach liczbę tych duchownych z ok. 20 na 36, dodać biografy sześciu diakonis ewangeliczek-reformowanych, jednej z pierwszych Polek studentek teologii, oraz pierwszej kobiety stojącej na czele polskiego kościoła ewangelickiego. Owocem tej pracy stała się moja druga książka: *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Pastorzy i diakonisy Jednoty Małopolskiej i Jednoty Warszawskiej 1815-1939*, wydana przez Wydawnictwo Naukowe Semper w 2015 roku. Jest to pierwsza pozycja zawierająca biografie pastorów i diakonis ewangelicko-reformowanych, która wymagała nie tylko poszukiwań w wielu bardzo różnych źródłach (dokumenty kościelne, akta metrykalne, prywatne archiwa i korespondencje, wspomnienia etc.) ale także zweryfikowania

niektórych podawanych danych na temat niektórych duchownych. Książka zawiera też biogramy kilku osób dotychczas nieznanym historykom polskiej reformacji.

Podczas pracy nad tą książką nawiązałem współpracę z panią Ewą Cherner, która pracowała nad podobną publikacją dla duchownych Jednoty Litewskiej. Jej książka,⁴ w której jestem współautorem kilku biogramów, niejako drugi tom serii, ukazała się dwa lat później, i w której byłem współautorem kilku biogramów. Nasza współpraca z Ewą Cherner wciąż trwa: w 2020 roku na łamach „Odrodzenia i Reformacji” ukazało się nasze wspólne opracowanie odnalezionych czterech listów dotyczących współpracy między Jednotami litewską i małopolską z przełomu XVIII i XIX wieku, w którym udało mi się i skorygować i uzupełnić wiadomości z mojego pierwszego artykułu o zborze w Piaskach Wielkich z 1999 roku. Planujemy także wspólną publikację na temat polityki rozwodowej konsystorza w Warszawie i Wilnie w okresie międzywojennym. Wspomina książka o pastorach sprawiła, że zostałem poproszony o zrecenzowanie artykułu dla „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego” na temat polskiego kalwinizmu w XX wieku.

Zbieranie materiałów do książki o pastorach zaowocowało także dwoma biogramami pastorów (Kazimierza Szefera i Ludwika Teichmanna) w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Wspomniana kwerenda pomogła mi również przedstawić referat o historii duchownych parafii kalwińskiej w Sielcu w latach 1815-1939 podczas zorganizowanej w 2017 roku na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach konferencji naukowej „Reformacja w Małopolsce w starodrukach i historiografii” z okazji 500-lecia Reformacji. Wystąpienie to przekształciło się w osobną publikację pt. *Parafia ewangelicko-reformowana w Sielcu w XIX i XX wieku: Kościół, pastory, wierni* w materiałach z tej konferencji.

Podczas studiów teologicznych na Uniwersytecie Yale moja pasja dla kalwinizmu w Polsce zainteresowała tamtejszych dwóch profesorów: Bruce Gordon’a i Bryan Spinks’a, specjalistów od (odpowiednio) XVI wiecznego kalwinizmu i liturgii. Razem zaproponowali abym pod ich kierunkiem napisał pracę o kształtowaniu się polskiej liturgii reformowanej i przetłumaczył na angielski liturgię komunijną z agendy gdańskiej z 1637 roku. Cześć mojej pracy na tyle zainteresowała prof. Teresę Berger, że umieściła jej skróconą wersję pt. *From many*

⁴ E. Cherner, *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Jednota Litewska i Jednota Wileńska 1815-1939*, Warszawa 2017.

different sources: The Formation of Polish and Lithuanian Reformed Liturgy, w swojej książce *Liturgy in Migration. From Upper Room to Cyberspace* nakładem Liturgical Press 2012.

Ci sami profesorowie już po obronie mojej pracy magisterskiej pracy zaproponowali, abym napisał własną książkę po angielsku o polskim kalwinizmie, ale nie od strony polityki, ale kościoła i jego instytucji i wiernych. Ze względu na oddalenie od archiwów i pracę zawodową, praca nad tą książką trwała ponad 9 lat. Materiały zebrane podczas kwerendy pozwoliły mi na publikację w „Kwartalniku Historycznym” artykułu na temat polityki nominacyjnej króla Stefana Batorego pt. *Czynnik wyznaniowy w polityce nominacyjnej Stefana Batorego na starostwa grodowe w Koronie – początek kontrreformacji?* Staralem się w nim zrealizować podniesiony wcześniej przez innych historyków postulat badawczy, by przeanalizować politykę nominacyjną polskich monarchów na starostwa grodowe, gdyż to oni egzekwowali wyroki Trybunału Koronnego, korzystne dla kościoła katolickiego. W artykule starałem się pokazać, że wbrew popularnej opinii o Stefanie Batorym jako o „tolerancyjnym królu”, rozpoczął on od 1582 roku politykę odsuwania ewangelików od urzędów starosty grodowego w Koronie, szczególnie w regionach o dużym odsetku ewangelików. W tym samym okresie powstał również biograficzny szkic pt. *Tragiczne skutki jednej konwersji – z działalności kontrreformacyjnej biskupa Stefana Rupniowskiego (1671-1731)* o mało znanej, ale ciekawej postaci biskupa łuckiego, kalwińskiego konwertyty i jednego z najskuteczniejszych działaczy kontrreformacji przełomu XVII i XVIII wieku.

Jak wspomniałem praca nad dziełem habilitacyjnym trwała ponad 9 lat. Zaowocowała ona także kolejnymi publikacjami. W 2020 roku na łamach „Odrodzenia i Reformacji” ukazał się obszerny artykuł na temat pastorów i zgromadzenia ewangelicko-reformowanego w Oksie pt. *Zbór ewangelicko-reformowany w Oksie (ok. 1566-1679) i jego pastory*. Ukazuje on losy jego kolejnych duchownych i na podstawie danych synodalnych prostuje nieprecyzyjne dane i okoliczności upadku tego zgromadzenia w 1678 roku. Uzupełnieniem tej publikacji, jest przyjęty do druku na łamach „Reformation and Renaissance Review” i zapowiedziany na początek 2021 roku artykuł na temat wydarzeń w 1649 roku w Oksie i tamtejszym zborze kalwińskim pt. *Devil went down to Oksa – Demonic Visitation and Calvinist Piety in Mid 17th century Poland*. Analizuję w nim nie tylko mało znany tekst z 1653 roku opisujący rzekome nawiedzenie przez duchy tego miasteczka, ale także próbuję porównać reakcję tamtejszego pastora do działań

„Nadere Reformatie” w Niderlandach, z którymi ówczesny duchowny w Oksie był dobrze zaznajomiony.

W 2017 roku w wyniku splotu wydarzeń zawodowych opublikowałem, na podstawie przypadkiem odkrytych listów jednego z najstarszych misjonarzy amerykańskich na Cejlonie, jego biogram na łamach „Bulletin of the Congregational Library and Archives” pt. *The Short Life of Rev. Edward Warren, American Board Missionary to Ceylon.*”

Ze względu na to, że nie pracuję zawodowo na uczelni naukowej, ale jako pastor ewangelicko-reformowany w parafii, moja możliwość uczestniczenia w konferencjach naukowych jest ograniczona. Oprócz wspomnianych konferencji w 2002 w Stellenbosch, w 2007 roku w Londynie i w 2017 roku w Kielcach, w 2019 roku wygłosiłem referat pt. *Karl Barth a polskie chrześcijaństwo* podczas konferencji naukowej we Wrocławiu przy okazji Festiwalu Kultury Protestanckiej.

Jestem członkiem kilku towarzystw zajmujących się historią kościoła i reformacji w USA: Unitarian Universalist History Society w Dedham, The Congregational Library w Bostonie (która jest nie tylko biblioteką, ale także ośrodkiem badawczym) oraz najstarszej organizacji zawodowej działającej w USA, założonej w 1692 roku Massachusetts Convention of Congregational Ministers, która regularnie organizuje sympozja teologiczne i z historii kościoła. W 2019 roku zostałem wybrany jej moderatorem na kadencję 2019-2021, jako pierwszy nie-Amerykanin w jej historii.

Jesienią 2020 roku podjąłem pracę jako wykładowca historii kościoła w Ewangelikalnej Wyższej Szkole Teologicznej we Wrocławiu, aby ugruntować mój kontakt ze światem nauki akademickiej. Prowadzę tam od października 2020 roku zajęcia ze studentami i w roku akademickim 2019/2020 wykładam przedmiot „Historia Kościoła”.

Razem z dr. hab. Maciejem Ptaszyńskim z Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego zorganizowaliśmy konferencję naukową z okazji 450-lecia Konfesji Sandomierskiej, która niestety została odwołana z powodu pandemii. Obecnie pracujemy nad opublikowaniem w formie książkowej publikacji planowanych na tę konferencję.

Udział w projektach naukowych:

Od 2019 roku jestem też współpracownikiem IH PAN i uczestnikiem projektu badawczego: *Fenomen przetrwania. Społeczności protestanckie w Rzeczypospolitej od schyłku XVII po*

pierwszą połowę XIX wieku. Zajmuję się w jego ramach m.in. opracowywaniem polskiego tłumaczenia części „Instytucji Religii Chrześcijańskiej” Jana Kalwina oraz losami duchownych braci czeskich w tym okresie.

VI. Działalność popularyzatorska

Jeszcze w 2007 roku podjąłem współpracę z Unitarian Universalist Historical Society i plonem tej współpracy jest 8 publikacji o różnych postaciach i rodzinach Braci Polskich w ich internetowym Słowniku Biograficznym. Bostońska Congregational Library pod koniec 2020 roku planuje wydać mój artykuł na temat Barbary Sławińskiej, pierwszej Polki ordynowanej na pastorkę w 1910 roku, której postać odkryłem przypadkiem i na temat której udało mi się zebrać sporo informacji poprzez kwerendę w materiałach kościelnych, naukowych i miejskich oraz rodzinnych.

Podjąłem także współpracę z tygodnikiem „Polityka” gdzie, razem z Jarosławem Makowskim, opublikowałem artykuły na temat Jana Kalwina i Marcina Lutra, a w specjalnym wydaniu z 2017 roku z okazji Roku Reformacji, obszerny artykuł o historii kalwinizmu od XVI do XXI wieku. Publikuję także na łamach „Newsweek Historia” gdzie opisałem historie kalwińskiej rodziny Grużewskich z Kielm na Żmudzi, Synod w Dordrechcie i spór remonstrantów z gomarystami, historię ordynacji kobiet na duchownych oraz purytanów w Nowej Anglii.

W 2018 roku uczestniczyłem (zdalnie) w konferencji w Koninie z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości, na której mówiłem o stosunku kalwinistów zamieszkujących polskie ziemie w 1920 roku do tego wydarzenia. Wreszcie, już w okresie pandemii, pod egidą EWST wygłosiłem dwa referaty popularno-naukowe pt. *Kalwiński Wrocław* (na temat mało znanych kalwińskich epizodów z historii miasta) i *Czy Kalwin się uśmiechał?* (na temat stereotypów o kalwinizmie).